

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ І МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

APPLICATION OF PRISON PRECAUTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS: NATIONAL AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Антонюк А.Б., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університет державної фіскальної служби України

Тимошенко Д.Ю., студентка VI курсу
Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної служби України

Розглянуто поняття та суть заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді тримання під вартою. Висвітлено основні аспекти забезпечення процесуальних гарантій прав, свобод і законних інтересів особи при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у кримінальному провадженні. Досліджено теоретичні та практичні проблемні моменти, що виникають при застосуванні у кримінальному провадженні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у нашій державі, а також у зарубіжних країнах. У статті порівнюється застосування у кримінальному судочинстві найбільш суворої міри запобіжного заходу – взяття під варту, що є прямим вторгненням держави у сферу захисту прав і свобод людини. У процесі дослідження особливу увагу було приділено результатам діяльності Координаційного центру з надання правової допомоги. У статті також розглянуто судову статистику щодо застосування запобіжних заходів у національному правосудді. Зроблено аналіз специфіки й особливостей застосування запобіжних заходів у зарубіжних країнах. Особливу увагу було приділено збалансованій системі заходів процесуального примусу в США та країнах Європи. Наведено деякі пункти, які можуть призвести до найменших порушень прав і свобод людей у всьому світі. Проблема застосування такого запобіжного заходу, як тримання під вартою сьогодні надзвичайно актуальна, тож необхідно активно використовувати зарубіжний досвід розвитку кримінального судочинства. Тримання під вартою до суду слід розглядати як виняткову міру, до якої вдаються тільки за крайньої необхідності та завжди захищають заходами, покликаними мінімізувати пов'язані з цим ризики або компенсувати їх наслідки.

Ключові слова: тримання під вартою, арешт, покарання, запобіжний захід, кримінальне провадження, правова допомога, порушення прав і свобод, судові провадження, національне правосуддя, особисте зобов'язання, закон.

The concept and essence of the measure of ensuring criminal proceedings in the form of detention are considered. The main aspects of ensuring procedural guarantees of the rights, freedoms and legitimate interests of a person in choosing a measure of restraint in the form of detention in criminal proceedings are highlighted. Theoretical and practical problems that arise in the application of precautionary measures in the form of detention in our country, as well as problems that arise in foreign countries are studied. The article compares the application of the most severe measure of restraint in criminal proceedings – detention, which is a direct intrusion of the state into the protection of human rights and freedoms. In the process of research, special attention was paid to the results of the Coordination Center for Legal Aid. The article also considers judicial statistics on the application of precautionary measures in the field of national justice. The analysis of specifics and features of application of precautionary measures of foreign countries is made. Particular attention was paid to a balanced system of coercive measures in the United States and Europe. Here are some points that can lead to the smallest violations of human rights and freedoms around the world. The article is devoted to the current problem of the application of such a measure of restraint as detention, so it is necessary to actively use the rich experience of criminal proceedings in foreign countries. The article draws some conclusions from the study, namely detention in court should be considered as a very exceptional measure, which is resorted to only in cases of extreme necessity and is always protected by protective measures designed to minimize the risks or compensate for their consequences.

Key words: detention, arrest, punishment, preventive measure, criminal proceedings, legal assistance, violation of rights and freedoms, court proceedings, national justice, personal obligation, law.

Тримання під вартою – це позбавлення обвинуваченого можливості сховатися від досудового розслідування і суду, або перешкоджати встановленню істини у кримінальному провадженні, або займатися злочинною діяльністю, а також забезпечення виконання вироку. Тримання під вартою має схожі риси з арештом і позбавленням волі, що належать до системи кримінальних покарань, оскільки результатом усіх зазначених заходів є ізолювання особи. Відповідно до цієї норми обрання щодо підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та продовження строків тримання під вартою на стадії досудового розслідування віднесено кримінальним процесуальним законом виключно до компетенції суду.

Сфера застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні загалом і тримання під вартою зокрема як найсуворішого з них завжди була і залишається однією з найбільш суперечливих і дискусійних. Зумовлено це тим, що тримання під вартою супроводжується застосуванням примусу і, відповідно, має правообмежувальний характер. У статті розглянемо тримання під вартою як здійснення кримінального провадження.

Взяття під варту – найсуворіший запобіжний захід, який істотно обмежує права і свободи підозрюваних, обвинувачених. Слід взяти до уваги, що цей захід, який за самою своєю природою є примусовим і завдає шкоди, застосовується щодо особи, котра повинна вважатися невинною на певному етапі процедури.

Незважаючи на досить детальне законодавче регулювання цього запобіжного заходу, на практиці все таки трапляються випадки необґрунтованого застосування тримання під вартою, також при розгляді клопотань про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою необхідною умовою законності є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення. Це свідчить про те, що чинне правове регулювання взяття під варту ще далеке від досконалості та потребує наукового аналізу та вивчення. Враховуючи, що взяття під варту суттєво обмежує права і свободи підозрюваних, обвинувачених, тобто осіб, вина яких у вчиненні кримінального правопорушення ще не доведена в судовому порядку, порядок його застосування повинен повністю виключати будь-яке довільне тлумачення і двозначність.

Проблемні питання правової регламентації застосування тримання під вартою були предметом досліджень таких правознавців, як Ю.М. Грошевой, А.Я. Дубинський, В.С. Зеленецький, В.Т. Маляренко, І.Л. Петрухін, М.А. Погорельський, П.П. Пилипчук, В.М. Трофименко, О.Г. Шило та ін. Незважаючи на вагомий внесок указаних вчених у вивчення цих питань, вони залишаються актуальними в аспекті захисту прав людини у сфері кримінального судочинства та забезпечення належної діяльності органів досудового розслідування [1].

Внаслідок неоднозначного вирішення питання про тримання під вартою особи під час підготовчого судового провадження (ч. 3 ст. 315 КПК України) поширеними стали й порушення права на свободу й особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України, ст. 12 КПК України). Судді й надалі продовжують практику «автоматичного» продовження цього запобіжного заходу, незважаючи на чітку практику Європейського суду з прав людини у цій сфері та положення КПК про обмеження свободи лише на підставі судового рішення [2; 3].

Результати діяльності Координаційного центру з надання правової допомоги засвідчують, що у процесуальній діяльності сторони обвинувачення законодавча вимога про обов'язкове повідомлення захисників про всі факти затримань реалізується не повністю, не дотримуються строки повідомлень центрів правової допомоги про затримання осіб; викликані захисники не допускаються до затриманих осіб; затриманих осіб примушують до відмови від викликаного захисника; із затриманою особою проводяться процесуальні дії ще до моменту прибуття захисника; не забезпечуються умови конфіденційного спілкування захисника із підозрюваним; час фактичного затримання не збігається із часом, зазначеним у протоколі затримання [4].

Аналізуючи звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2019 рік, можна побачити, що тримання під вартою є найбільш застосованим [5].

Для прикладу проаналізуємо кілька країн і специфіку застосування у них запобіжних заходів. У Франції відсутнє досудове слідство, натомість його місце у кримінальному судочинстві відведено поліцейсько-прокурорській підготовці матеріалів для розгляду у суді.

Секретність досудових розслідувань і дізнань насамперед захищає інтереси кожного: захищає докази та свідків, але також і методи розслідування, які, якщо вони

будуть розкриті, можуть перешкодити слідчим зробити певні висновки. Також це питання ізоляції свідків, слідчих і суддів. Розкриття інформації, що охороняється законом про секретність, у суспільстві, де громадська думка набуває дедалі більшого значення, може бути небезпечним для необхідної неупередженості тих, хто бере участь у розслідуванні та судовому процесі. Слід мати на увазі, що кінцевою метою досудового розслідування та дізнання є встановлення істини, однак ця лавина інформації та думок не повинна завдавати шкоди необхідній неупередженості свідків, слідчих і суддів [6].

Забезпечення секретності досудових розслідувань і дізнань також означає гарантування дотримання презумпції невинності, щоб будь-який підозрюваний не став жертвою публічного судового розгляду. Презумпція невинності означає, що будь-яка підозрювана особа вважається невинною доти, поки її провина не буде доведена. Порушення таємниці попереднього слідства і дізнання рівносильне позбавленню обвинуваченого одного з найосновніших прав, яке занадто часто порушується, та порушенню права потерпілих сторін зберігати в таємниці злочин, жертвами якого вони стали. Якщо злочин буде розкрито, існує серйозна небезпека того, що деякі постраждалі сторони будуть піддані фізичному або психологічному тиску [7].

Проте у чинному законодавстві країн західної Європи та США застава, як і майнова порука, є найбільш ефективною та частіше за інші запобіжні заходи застосовується в судочинстві, оскільки виконує покладені на неї функції та забезпечує інтереси як кримінального процесу, так і обвинувачених, підсудних.

Слід відзначити, що у США та ряді країн Європи існує збалансована система заходів процесуального примусу, яка базується на економії репресій і повністю відповідає вимогам Міжнародного пакту про громадські та політичні права, відповідно до якого «утримання під вартою осіб, котрі очікують судового розгляду, не повинно бути загальним правилом, але звільнення може залежати від поданих гарантій явки до суду». Аналогічні вимоги містить і ст. 5 Європейської Конвенції щодо захисту прав людини й основних свобод, якою передбачено, що можливість звільнення утримуваних під вартою осіб «залежатиме від поданих гарантій явки до суду» [8; 9].

Диференціація механізму реалізації заходів кримінального процесуального примусу в законодавстві зарубіжних держав зумовлена існуванням у суспільстві про-

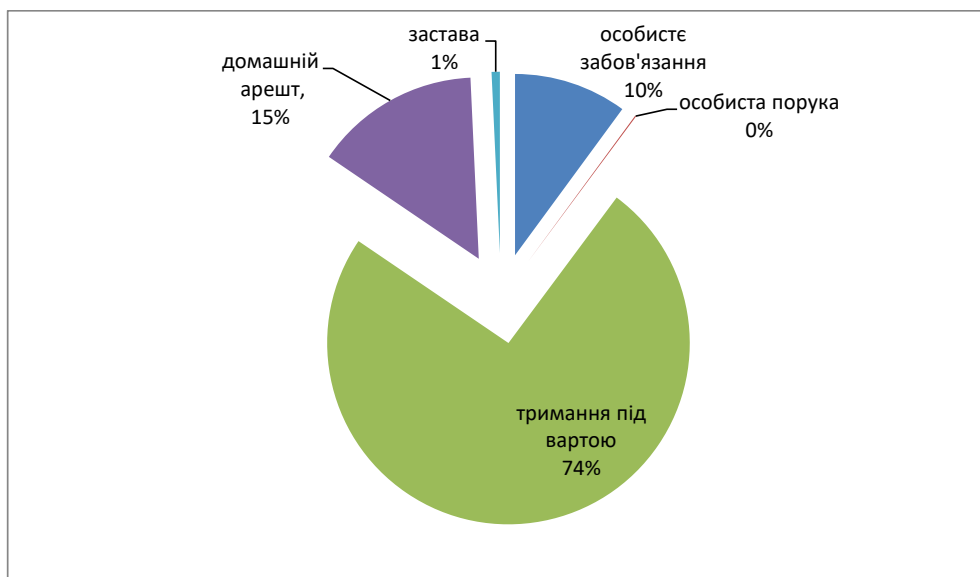

Рис. 1. Види запобіжних заходів

гресивних ідей про єдність системи захисту прав людини на основі міжнародно-правових стандартів правосуддя, а також наявністю різних процесуальних процедур, що забезпечують ефективне досягнення завдань кримінального судочинства.

Аналіз зарубіжного законодавства, яке регламентує механізм реалізації заходів кримінального процесуального примусу, дозволяє виділити низку закономірностей:

1) існування нормативних правил, окремих законів, що регламентують питання, пов'язані з реалізацією заходів кримінального процесуального примусу;

2) відсутність чіткого визначення системи заходів кримінального процесуального примусу та нечіткі розмежування затримання й арешту;

3) наявність декількох суб'єктів, уповноважених обґрунтовувати, застосовувати та здійснювати заходи кримінального процесуального примусу;

4) можливість застосовувати заходи кримінального процесуального примусу щодо широкого кола учасників кримінального судочинства;

5) наявність самостійного механізму реалізації заходів кримінального процесуального примусу, залежного від механізму судового контролю. Суттєвою перевагою зарубіжних правових систем є можливість вибору того чи іншого примусового заходу, внаслідок чого сфера дії заходів кримінального процесуального примусу значно розширюється.

Система кримінального правосуддя США давно визнала конституційну важливість надання застави, адже належна судова процедура гарантує, що людина не буде покарана або позбавлена волі доти, як постане перед судом. Тому кожна людина має право бути вільною, поки присяжні не встановлять її провини. Шоста поправка до Конституції США гарантує, що присяжні визначають винність людини після справедливого судового розгляду з доказами. Ці конституційні принципи глибоко вкоренилися в англійському й американському праві та зберігають конституційне право на звільнення під заставу [9].

На підставі вивчених джерел можна зробити висновок, що наступні пункти допоможуть зменшити кількість порушень прав і свобод людей у всьому світі:

– взяття під варту до суду, яке завжди має бути факультативним і розглядатися як виняткове, повинне виноситися тільки в тому разі, якщо розглянутий мінімальний вирок є істотним;

– неповнолітні можуть бути поміщені під варту до суду тільки за крайньої необхідності;

– жоден суд не може призначити взяття під варту, якщо він спочатку не провів розгляд за участю державного обвинувача і відповідної особи (обвинуваченого або підсудного), якому повинен допомагати законний представник;

– нерезиденти та іноземці за жодних обставин не повинні піддаватися дискримінації;

– необхідно розрізняти тюремне ув'язнення й утримання під вартою до суду, зокрема підслідні ув'язнені повинні утримуватися в окремих частинах в'язниці відповідно до тюремних правил, що містяться в рекомендації Комітету міністрів № R (87), щоб дати їм усі можливості для підготовки захисту і не позбавляти їх повністю соціальних і професійних контактів;

– закон повинен встановити верхню межу тривалості тримання під вартою до суду, яка не повинна перевищувати одного року для менш тяжких злочинів і двох років для серйозних злочинів; ці терміни не можуть бути продовжені ні з якої причини; внаслідок цього заходу справи, в яких один або кілька обвинувачених були поміщені під варту, повинні отримати пріоритет і оперативно розслідуватися;

– коли внаслідок остаточного рішення (зняття звинувачення або виправдання) з'ясується, що утримання під вартою було незаконним, повинна бути присуджена повна компенсація матеріального і нематеріального збитку; держава, заснована на верховенстві закону, таким чином виконує свої найелементарніші зобов'язання перед людьми, несправедливо ув'язненими.

Висновок. За умов глобалізації необхідно активно використовувати багатий досвід розвитку кримінального судочинства в зарубіжних країнах. Кожна країна застосовує для реалізації заходів забезпечення кримінального провадження свої підходи, власні рішення тих чи інших проблем. Тримання під вартою до суду слід розглядати як виняткову міру, до якої вдаються тільки за крайньої необхідності та завжди захищають заходами, покликаними мінімізувати пов'язані з цим ризики або компенсувати їх наслідки.

З метою вдосконалення вітчизняного законодавства необхідно звернути увагу на положення законодавства зарубіжних країн із метою імплементації найбільш позитивних його аспектів. Доцільно відновити й альтернативну можливість застосування підписки про невізід як запобіжного заходу, а не тезисно про це згадувати під час застосування особистого зобов'язання як запобіжного заходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тищенко О.І. Тримання під вартою: окремі питання правозастосовних реалій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11801/1/Tyshchenko_135_138.pdf (дата звернення 02.11.2020).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України, поточна редакція від 11 вересня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 02.11.2020).
3. Конституція України від 1996 р. поточна редакція від 01 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 02.11.2020).
4. Координаційний центр з надання правової допомоги. URL: http://legalaid.gov.ua/images/Actual/Results_research.pdf (дата звернення 02.11.2020).
5. Судова статистика. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2019 рік. URL: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/ (дата звернення 03.11.2020).
6. Конституція США. URL: https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm (дата звернення 02.11.2020).
7. Уголовно-процесуальний кодекс Франції 1958 г. с изменениями и дополнениями на 01 января 1966 г. URL: <https://search.rsl.ru/record/01006267653> (дата звернення 02.11.2020).
8. Constitutional Council, decision № 2017-693 QPC of March 2, 2018, *Association de la presse judiciaire*. URL: <https://www.theworldlawgroup.com/news/secretcy-of-pre-trial-investigations-and-inquiries-a-fundamental-principal-undermined-by-social-changes> (дата звернення 03.11.2020).
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 17 липня 1997 р. поточна редакція від 02 жовтня 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 02.11.2020).